

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ТОВАРНИХ БІРЖ

Раскрывается правовое регулирование создания и деятельности товарных бирж. На основе анализа Закона «О товарных биржах» и Хозяйственного кодекса Украины делается вывод о том, что эти нормативные акты не дают оснований для выделения товарных бирж, как самостоятельной организационно-правовой формы юридических лиц. Предлагается принять новый Закон «О товарных биржах» и отказаться от регулирования правового статуса товарных бирж в Хозяйственном кодексе.

This article contains the analysis of legal regulation of creation and activity of commodity exchanges. On the basis of the critical analysis of the Law «About commodity exchanges» and of the Economic code of Ukraine there is made a conclusion that these statutory acts do not give the bases for allocation of commodity exchanges as the independent organizational-legal form of legal bodies. It is offered to pass the new Law «About commodity exchanges» and to refuse regulation of a legal status of commodity exchanges in the Economic code.

10 грудня 1991 р. був прийнятий Закон України «Про товарну біржу». Відтоді до дослідження питань правового положення товарних бірж зверталось багато науковців¹. Але після вступу в дію ЦК та ГК предметом наукових цивілістичних досліджень товарні біржі не були. Тому є потреба визначити місце товарних бірж у системі юридичних осіб приватного права, встановити особливості створення цих юридичних осіб.

Закон «Про товарну біржу» не визначає поняття товарної біржі, але ознаки цієї юридичної особи дає стаття 1 «Правове становище товарної біржі». Якщо проаналізувати зазначену статтю, то можна виділити наступні ознаки товарної біржі: організація, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність; метою її є надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування, полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій; дія на основі самоврядування, господарської самостійності; має відокремлене майно, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках, печатку із своїм найменуванням; не займається комерційним посередництвом і не має за мету одержання прибутку. Із зазначених ознак можна виділити ті, які характерні для будь-якої юридичної особи приватного права (наявність відокремленого майна, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках, печатку із своїм найменуванням, діяльність на основі самоврядування, господарської самостійності). Тому такі ознаки не можуть стати у пригоді для визначення правового становища товарних бірж. Відмінною ознакою товарної біржі від інших юридичних осіб є мета її створення та особливий статус учасників. Що стосується останньої ознаки, то вона не може не викликати критики, в ній була логічна помилка, оскільки виробнича діяльність могла бути і комерційною. Тому загалом із аналізу Закону «Про товарну біржу» можна зробити висновок, що товарна біржа – це юридична особа, метою якої є надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари,

вивчення, упорядкування, полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій.

Визначення поняття товарної біржі було здійснено і у ГК. Стаття 279 ГК встановлює, що товарна біржа – особливий суб'єкт господарювання, який надає послуги в укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям; юридична особа, яка діє на засадах самоврядування і господарської самостійності, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку зі своїм найменуванням; не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку. Що стосується таких ознак, як діяльність на засадах самоврядування і господарської самостійності, наявність відокремленого майна, самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатка із найменуванням біржі, то вони, як зазначалося, притаманні будь-яким юридичним особам приватного права, а відсутність права на отримання прибутку є ознакою непідприємницьких юридичних осіб. Отже, особливість біржі як юридичної особи, яку виділяє ст. 279 ГК, полягає саме у видах діяльності, а саме: надання послуг в укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарних цін, вивчення, упорядкування товарообігу і сприяння пов'язаним з ним торговельним операціям.

Ст. 279 ГК забороняє товарним біржам здійснювати комерційне посередництво. Такий вид діяльності виділяє ГК. Відповідно до ст. 295 ГК комерційне посередництво (агентська діяльність) є підприємницькою діяльністю, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Отже, товарні біржі не мають права діяти від імені інших суб'єктів господарювання. Хоча на практиці існують випадки, коли товарні біржі визнають податковими агентами, тобто посередниками. Згідно пункту 12.3 статті 12 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», якщо об'єкт рухомого майна продається за посередництвом юридичної особи (її філії, відділення, іншого відокремленого підрозділу) або представництва нерезидента, то така особа вважається податковим агентом платника податку стосовно оподаткування доходів, отриманих таким платником податку від такого продажу. Слід зазначити, що цивільним законодавством не визначається поняття «посередницька діяльність». Тому на практиці виникає неоднозначне трактування цього поняття. Як не дивно, поняття посередницької операції дає податкове законодавство. Так, відповідно до п. 31 розділу III постанови ВР «Про затвердження Правил застосування Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» посередницька операція – це господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, який виступає у ролі комісіонера у договорі комісії, консигнатора у консигнаційному договорі або повіреного у договорі доручення, за винятком довірчих операцій з грошовими коштами, цінними паперами, включаючи приватизаційні майнові сертифікати, операцій по випуску боргових зобов'язань і вимог та торгівлі ними, операцій по торгівлі (управлінню) валютними цінностями та іншими видами фінансових ресурсів, а також усіх видів банківських і страхових операцій.

У законодавстві існує більш ширше поняття посередницької діяльності. Стаття 1 Закону «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» встановлює, що посеред-

ницька (брокерська) діяльність – це будь-які дії суб'єкта підприємницької діяльності України, що сприяють здійсненню міжнародних передач товарів військового призначення, включаючи дії з фінансування, транспортування чи експедирування вантажів, незалежно від походження таких товарів і території, на якій провадиться зазначена діяльність. Отже посередницька діяльність у Законі «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» має ширше поняття, яке охоплює таку діяльність, як «сприяння», що, на нашу думку, не можна визнати цивільно-правовою дією, котра є об'єктом цивільних прав. Необхідно на законодавчому рівні дати єдине поняття посередницької діяльності. Вважаємо прийнятною концепцію постанови ВР «Про затвердження Правил застосування Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», що визнає посередницькими тільки такі види договорів, як комісії, доручення, консигнації. Але товарна біржа не укладає таких договорів, тому її діяльність не можна визнати посередницькою.

Відповідно до ст. 3 Закону «Про товарну біржу» товарна біржа має право: розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти; зупиняти на деякий час біржову торгівлю, якщо ціни біржових угод протягом дня відхиляються більш як на визначений біржовим комітетом (радою біржі) розмір; встановлювати і стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію угод на біржі, штрафи та інші санкції за порушення статуту біржі та біржових правил; засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах; укладати міжбіржові угоди з іншими біржами, мати своїх представників на них, у тому числі на біржах та інші права. Аналогічні права товарних бірж закріплені ст. 280 ГК. Якщо проаналізувати зазначені вище права, то не можна не зазначити, що Закон та ГК застосовує такий термін, як «угода» та «контракт». Такий термін, як «контракт», не застосовувався ні ЦК УРСР (1963 р.), ні ЦК України (2003 р.). Що стосується терміну угоди, то він не застосовується ЦК України, нині цей кодифікований акт оперує поняттям «правочин». Водночас з аналізу ст. 3 Закону «Про товарні біржі» можна зробити висновок, що у даному випадку точніше застосовувати поняття «договір» як один із видів двосторонніх правочинів.

Стаття 5 Закону встановлює загальні умови створення товарної біржі: заснування біржі фізичними та юридичними особами та неможливість бути засновниками та членами біржі органів державної влади та управління, а також державних установ (організацій), що перебувають на державному бюджеті; заснування товарної біржі на підставі угоди, яка визначає порядок та принципи її створення, склад засновників, їх обов'язки, розмір і строки сплати пайових, вступних та періодичних внесків; внесення кожним із засновників пайового внеску. Не зважаючи на те, що ГК діє 6 років, до Закону «Про товарні біржі» не були внесені зміни, пов'язані з визначенням основних засад її створення. До таких особливостей слід віднести: надання права створювати товарні біржі суб'єктам господарювання, неможливість бути засновниками та членами товарної біржі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також державних і комунальних підприємств, установ та організацій, що повністю або частково утримуються за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів; необхідність сплати засновниками пайових внесків. Насамперед варто зупинитися на такій новелі ГК, як надання права на заснування товарної біржі тільки суб'єктами господарювання. Відповідно до ст. 55 ГК суб'єктами господарювання є: господарські ор-

ганізації - юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Отже, право на заснування товарних бірж мають лише фізичні особи-підприємці. Не можна не побачити один пропахунок ГК. Це стосується визначення засновників товарної біржі (суб'єктів господарювання) та відсутність посилання на те, що ці ж суб'єкти можуть бути і членами товарної біржі. Стаття 8 Закону встановлює, що членами товарної біржі є засновники, а також прийняті до її складу згідно із статутом біржі вітчизняні та іноземні юридичні й фізичні особи. Отже, членами біржі відповідно до Закону можуть бути фізичні особи, а засновниками біржі відповідно до ГК фізичні особи-підприємці.

ГК і Закон «Про товарні біржі» наголошує на необхідності при заснуванні товарної біржі укладення угоди, яка регулює відносини щодо створення біржі. Перш за все недоречним є використання терміна «угода». Стаття 57 ГК встановлює, що установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання. Отже, як бачимо, ГК не використовує термін «угода».

Відповідно до ст. 87 ЦК головним завданням засновників юридичних осіб є розробка та підписання установчих документів (статуту чи засновницького договору). Необхідність укладення установчого договору може виникнути не тільки при створенні юридичних осіб, в яких учасники набувають права власності на пай, частку, тощо. Така необхідність може виникнути і у тих осіб, які не мають таких прав, але засновники юридичної особи мають потребу в регулюванні відносин щодо створення юридичної особи. Що стосується товарних бірж, то загалом така потреба існує, оскільки засновники мають обов'язки щодо оплати паю, а отже, є необхідність у врегулюванні майнових відносин між засновниками, а це найбільш доцільно зробити саме в установчому договорі. Тому пропонуємо внести відповідні зміни до Закону та ГК і встановити, що товарна біржа створюється на підставі установчого договору.

Як ГК, так і Закон встановлюють необхідність сплати пайового внеску саме засновниками. Водночас договором про створення регулюються відносини щодо сплати вступних та періодичних внесків. На нашу думку, регулювання цих відносин у договорі, який визначає порядок створення товарної біржі, недоречно, оскільки вступні й періодичні внески здійснюються вже після створення товарної біржі, а діяльність товарних бірж відповідно до ч. 5 ст. 279 ГК регулюються статутом. Отже, саме цей установчий документ і повинен регулювати ці відносини. Слід звернути увагу, що зазначена вище норма встановлює: статут товарної біржі затверджується її засновниками. Але надання легітимності засновниками статуту можливе лише до створення біржі. Надалі вносять зміни до статуту (приймають нову редакцію) органи управління юридичної особи.

Відповідно до ст. 6 Закону в статуті товарної біржі визначаються: найменування та місцезнаходження біржі; склад засновників; предмет і цілі діяльності біржі; види фондів, що утворюються біржею, та їх розміри; органи управління біржею, порядок їх утворення та компетенція, організаційна структура біржі; порядок

прийняття у члени біржі та припинення членства; права та обов'язки членів біржі та біржі перед третіми особами, а також членів біржі перед біржею та біржі перед її членами; порядок і умови застосування санкцій; майнова відповідальність членів біржі; порядок припинення біржі. Не можна не акцентувати увагу на такі умови до статуту товарної біржі, як зазначення у ньому складу засновників. Враховуючи те, що після створення юридичної особи засновники набувають статус членів біржі, а також що засновники біржі можуть припинити членство, є недоцільним зазначення у статуті біржі переліку її засновників.

Стаття 8 Закону встановлює, що вступний внесок члена біржі має дорівнювати вартості «біржового місця», що визначається виходячи з попиту та пропозиції на «біржове місце». Особа, яка сплатила пайовий або вступний внесок, набуває управління власника щодо «біржового місця» і може винаймати свої членські права, а також продавати ці права за правилами, встановленими біржовим комітетом (радою біржі). Отже, права та обов'язки члена товарної біржі залежать від того, чи є він власником біржового місця. Що ж у розумінні цивільного права являє собою біржове місце, яке може «винайматися» та продаватися? На нашу думку, це майнове право, яке дає його власнику можливість бути учасником біржових торгів.

Отже, правове становище товарних бірж регулює Закон «Про товарні біржі» та ГК, які певною мірою дублюють один одного, що недоцільно. Вважаємо, що правове становище товарних бірж повинен регулювати єдиний закон.

Особливість правового становища товарних бірж полягає у тому, що ці юридичні особи здійснюють спеціальні види діяльності: надання послуг у укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарних цін, вивчення, упорядкування товарообігу і сприяння пов'язаним з ним торговельним операціям. Отже, товарна біржа – це юридична особа, яка має спеціальну правоздатність.

ГК встановлено, що право на заснування товарної біржі виникає тільки у суб'єктів господарювання (юридичні особи та фізичні особи-підприємці). Вважаємо, що таке обмеження повинно бути застосоване і до членів біржі.

Пропонуємо виключити із ст. 6 Закону «Про товарні біржі» вимогу щодо зазначення у статуті засновників біржі, оскільки такі особи не зажди залишаються її членами.

Біржове місце – це обороноздатний об'єкт цивільних прав, а саме майнове право, яке належить на праві власності члену біржі.

1. *Панькова Л.О.* Правове регулювання діяльності аграрних бірж в Україні: Дис...канд. юрид. наук. – К., 2005 – 218 с.; *Бобкова А.Г., Моїсєєв Ю.О.* Біржове право: Навч. посібник. – К., 2005. – 200 с.; *Рябовол Л.Т.* Біржове право: Товарна біржа як особливий суб'єкт господарювання: Навч. посібник. – Кіровоград, 2006. – 51с.; *Бєлых В.С., Виниченко С.И.* Биржевое право. – М., 2001. – 192 с.; *Дегтярева О.И.* Биржевое дело. Учебник. – М., 2001. – 680 с.; *Зотов И.В., Успенко В.И.* Биржевое дело: Учеб. пособие. – Х., 2008. – 256 с.; *Сохацька О.М.* Біржова справа: Підручник. – Тернопіль, 2008. – 632 с. та ін.